

RUS DEVLETİNİN KURULUŞU

Doç. Dr. Türkkaya ATAÖV

Eski Rus devletinin Moğol istilâsına kadarki kuruluş safhasını incelemeyi konu edinen bu araştırma Rus topraklarında çok eski dönemlerde yaşamış olan Kimmerler, İskitler, Sarmatlar ya da Antlar gibi kavimleri uzun, uzadıya ele almayacak, yalnızca ilkel komünden itibaren çeşitli toplulukların Slâv-Ruslarla olan bağlarına değinmekle yetinecektir. Bundan ötürü, Kiev devletinin kuruluşuna kadar giriş niteliğinde bilgiyle yetinilmiş, Rus devletinin ortaya çıkışını aydınlatan sınıfsal gerçekler gereği gibi göz önünde tutulmağa çalışılmıştır.

I. ESKİ RUSYA'DA FEODALİZM ÖNCESİ

Bugünkü Sovyet toprakları üstünde yaşayan insanların ecdadı, ilk önce ilkel komün olmak üzere, birtakım toplum türlerinden geçmiştir. Bu konuyu etraflıca inceleyen bilim adamlarının bütün ötekilerden önce Sovyet tarihçileri olması doğaldır. Batı literatüründeki eski Rus topluluklarıyla ilgili araştırmalara gelince, esas itibariyle bir burjuva tarihçisi olan Amerikalı Profesör George Vernadsky'nin *Eski Rusya*,¹ *Kiev Rusyası*² ve *Moğollar ve Rusya*³ adlı çalışmaları Rusça olmayan bir dilde İlk ve Orta Çağlar Rusyasına yapılan önemli katkılar olarak kabul edilebilir. Daha ilerde değinilecek olan bazı önemli yanlışlarına rağmen, Prof. Vernadsky gene ilerde sözü edilecek olan ve en azından eksikliği bulunduğu kabul edilmesi gereken «Norman teorisi»ni hiç değilse olduğu gibi

(1) George Vernadsky, **Ancient Russia**, New Haven, Yale University Press, 1943.

(2) ———, **Kievan Russia**, New Haven, Yale University Press, 1948.

(3) ———, **The Mongols and Russia**, New Haven, Yale University Press, 1953. Ayrıca bak: ———, **Medieval Russian Laws**, New York, Columbia University Press, 1947; ———, **A History of Russia**, 4. B., New Haven, Yale University Press, 1954.

benimsememiş, Rus tarihçilerinin «Avrasya okulu»nun görüşlerini kabul etmiş sayılabilir. Bu görüşe göre, Avrasya hem Avrupa, hem Asya'dan ayrılmış büyük bir toprak parçasıdır. Rus tarihi de ormanlık bölgede yaşayan yerleşik Slâvlarla steplerin göçebe Turan kavimleri arasındaki ilişkiler açısından ele alınmaktadır. Bu, diyelim, 'jeopolitik' yaklaşım Rus tarihine, Rus devleti daha kurulmadan önce, Asya'dan gelen Türk ve İran kavimlerinin meydana getirdikleri devlet, ulus ve topluluklarının da katılmasına yol açtı. Bu yüzden, Vernadsky'nin de *Eski Rusya ile Moğollar ve Rusya* adlı kitapları bugün Avrupa Rusyasında yaşamış olan İskitler, Sarmatlar, Gotlar, Hazerler, Magyarlara, Normanlar, Moğollar ve Litvanyalılar gibi Slâv olmayan toplulukların tarihine ayrılmıştır. Rus tarihi üstünde bu kavimlerin etkileri olduğu gibi, Karadeniz'in kuzey kıyılarında oturan Yunanlılar, Balkan Slâvları ve Bizanslılar gibi dış ögelerin de kültür alanında kuvvetli etkisi oldu. Bu yüzden, Prof. Vernadsky de *Kiev Rusyası* adlı kitabında okuyucunun dikkatini sık, sık Bizans İmparatorluğu, Balkanlar, Orta ve Batı Avrupa, Peçenekler ve Kumanlara çekmektedir.

Gerçekten, Çarlık Rusyası tarihini, ilerde daha geniş olarak ele alınacağı gibi, Normanlarla başlatmak eksik, giderek yanlış bir ele alış olmak gerekir. Arkeolojik ve filolojik araştırmalar güney Rusya'da Normanlardan çok daha önce bir dereceye kadar siyasal ve toplumsal devamlılık gösteren kavimlerin bulunduğunu ve daha Altıncı Yüzyılda Doğu Slâvları, Batı Asya'dan İran ve Akdeniz bölgesinden Greko-Bizans etkisinin Batı Avrasya steplerinde karmaşık bir kültür meydana getirdiğini ortaya koymaktadır.

İnsan gruplarının önce Rusya'nın güney bölgelerinde ortaya çıkıp daha kuzeylere göç ettikleri anlaşılmaktadır⁴. Bugün, Ermenistan, Kırım, Türkmenistan ve Ukranya'da palaeolitik kültür kalıntılarına rastlanıyor. Bu bölgelerin sıcak ikliminde ilkel topluluklardan kurulu insan grupları yiyecek topluyor, kollektif olarak avcılık yapıyorlardı. Buz devrine girildiğinde, güneye de iki büyük dev dil uzandığından, burada da yaşayış değişmiştir. Sıcak seven hayvanların yerini mamut, yünlü rinosor, mağara ayısı ve ren geyiği almış, insanlar da büyük sürüler halinde gezen hayvanları avlamağa başlamışlardı. İlkel toplum olduğu gibi sürü avına katılır, büyük av kabileleri kamp yerleri kurarlardı⁵. Buz devrinin insanları ge-

(4) *Outline History of the U. S. S. R.*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1960, *passim*.

(5) Kafkasların kuzeyinde Kuban Nehri kıyısında İlskaya gibi.

liştirilmiş taş silâhlar kullanıyor, ateş yakabiliyor ve mağaralarda yaşıyorlardı. Buzlar kuzeye çekildikçe, insanlar da açılan yerleri doldurmaktaydı. Urallarda ve Sibiryâ'da Yukarı Palaeolitik Döneme ait yerleşmelerin izlerine rastlanmıştır.

M.Ö. 13,000 - 5,000 yıllarında basit taş silâhlardan tahta ya da kemik saplı silâhlara, yeni kesici araçlara, ok ve yaya geçildi. Neolitik ya da Son Taş Devrinde (M.Ö. 5,000 - 2,000) içi oyulmuş kayıklar, kızaklar ve kar ayakkabılarına rastlanmaktadır. Çömlekçilik, ilk kez, bu sırada göze çarpıyor. M.Ö. 2,000 yılında tarımın başladığını gösteren bazı kanıtlar da var. Bronz Döneminde Don ve Volga arasında yerleşmiş çiftçi ve hayvan besleyen ekonomiye rastlanıyor. Demir Döneminde (M.Ö. 1,000 civarı) step kabilelerinden bir kısmı göçebe ya da yarı-göçebe çobanlık yapıyorlardı. Üretim güçleri gelişiyor, tarımla uğraşan kabileler arasında değiş-tokuş artıyor, ticaret ve zanaat merkezleri olarak ortaya ufak kasabalar çıkıyordu.

M.Ö. 500 - 300 yıllarından sonra köleliğin bulunduğu toplumlara rastlanmaktadır. Bazı mezarlarda bulunan eşyalar büyük gelir farklılıklarını ortaya koyuyor. Kazılar Kırım'da ve Orta Asya'da köleci toplumların kurulduklarını göstermektedir. Kölelik olmadan, o zamana göre dev bir yapı sayılması gereken büyük sulama kanalları sistemi yapılamazdı. Toprağın ve üretim araçlarının özel kişilerin elinde toplanması ilkel komün tipinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bir toplumun sınıflara bölünüşünün ilk kademesi köle ve köle sahipleri bölüntüsüdür. Bugün Sovyet toprakları olarak bilinen bölgelerde ilk köleci toplumlara Kafkaslar'da rastlanıyor. Van Gölü dolaylarında başlayan köleci Urartu Devleti M.Ö. 900'de kurulmuş olup Sekizinci Yüzyılın ilk yarısında Küçük Asya'nın doğusunun önemli bir kısmını kaplıyordu. Urartu Devletinde sulama sistemi hem köleler, hem özgür köylüler kullanılmak suretiyle yapılmıştı. Maden tasfiyeciliği başta olmak üzere, zanaat gelişmekteydi. Matematik kullanılmaya başlanmış, bir rakkamlar ve ölçüler sistemi kabul edilmişti. Urartu Devleti M.Ö. 590'da Medesler'e karşı yürüttüğü mücadele sonunda yıkıldı. İki yüz yıl sonraki İskender istilâsı da ortadan kalktıktan sonra bir kısım toprakların üstünde bağımsız Ermeni Krallığı kuruldu. M.Ö. 1,000 yılı civarında Orta Asya'da Harzem, Baktria ve Sogd (Sogdiana) köleci devletleri vardı. Harzem de M.Ö. 400'de İskender'in istilâsına uğradı. Gene M.Ö. 1,000 civarında Karadeniz'in hemen kuzeyindeki topraklarda çeşitli kabileler yaşıyorlardı. Bu kabilelerin topu birden İskitler diye bilinmektedir. Bunlarda da mülk fark-

lılaşması yerleşmiş olup, kölelik yaygındı. Romalıların M.S. 100'de Anadolu'nun Karadeniz kıyılarını ele geçirmesiyle Karadeniz ve çevresi Roma'ya bağlı kaldı.

Slâvlar arasında da kölelerin varlığından önce Bizans, sonra da Arap kaynaklarında söz edilmektedir. Bizanslı Mauricius, Leo, Bonifacius ve Arap El-Ceylanî, İbn-i Fadlan ve El-İstahrî ölen soylu kişilerle birlikte karılarının ya da kölelerinin yakıldığını söylemektedirler.⁶ Bu uygulamalara sınıfsız kabile toplumunda rastlanmadığına göre, bunların, köleliğin uzun bir süredir var olması sonucu ortaya çıktığı düşünülebilir. Eski Rus toplumunda da *kholop*, *çelyad*, *lyudi*, *oderen* ve *obel* gibi türlü isimler altında beliren kölelerin satın alındıkları, satıldıkları, çalındıkları, cezalandırıldıkları ve türlü yollarla sömürüldükleri belliyse de, toplumsal rolleri henüz tam bir açıklığa kavuşmadığı gibi, bu konuda bir görüş birliği de yoktur. Doğu Slâvları arasında sınıflı toplum hangi tarihte ortaya çıkmış olursa olsun, eski Rus toplumunda köleliğin üretimin esası olmadığı anlaşılmaktadır. Nüfusun büyük bir çoğunluğunu meydana getiren köy topluluğu feodalleşmeğe yönelen Doğu Slâvlarında ana üretici güçtü. Derebeyi köleye pek işe yaramayan bir işçi olarak bakıyordu.

Köle sahipleri ve köleler toplumun sınıflara ilk büyük bölünüşünü temsil etmekteyse de, bütün toplumlar köle sahipliği yapısından geçmediklerinden, kölelik her yerde en yüksek gelişme noktasına erişememiştir. Eski Çağlarda görülen köleci devletlere Orta Çağda rastlanmamaktadır. Kabile toplumlarından feodalizme geçen Slâvlar, Almanlar ve öteki Orta Çağ halklarının herbiri köleliği bir sömürge biçimi olarak bilmekle birlikte, köleci toplumu atlamışlardır. Çünkü köleci toplumlarda, üretim ilişkilerinin esası köle sahibinin üretim araçlarına ve üreticinin kendine, yâni köleye sahip olmasıdır. Orta Çağ Avrupasında ise, köle emeğinin özgür köylü emeğinin yerine geçerek üretimin esası olması için gerekli koşullar mevcut değildi.

Bu yüzden, M.S. 500'den bu yana Avrupa'da köle sahipliğine dayanan devletlere rastlanmıyordu. Köle sahipliğinin olduğu bir toplumda emek gücünün nasıl kullanıldığına, kölelerin nasıl sömürüldüğüne ve üretimde nasıl kullanıldıklarına bakmak gerekir. Köleci sömürü sistemi çerçevesi içinde köle emek gücünün iç kaynaklarla devamlı olarak temini mümkün değildi. Kölelik bir toplum

(6) B [oris] Grekov, **Kiev Rus**, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1959, s. 145.

düzeni olarak yalnızca iç kaynaklarla korunamamakta, bu ihtiyaç işgâl siyasetine yol açmaktaydı. Köle pazarının kaynağı savaşlar ve korsanlık gibi yollardı. Askerî harekâtın amacı da yenilgiye uğratanları köleye çevirmektir. Anlaşılmaktadır ki, köleci toplum her zaman her yerde var olmayan belirli tarihsel koşullar içinde kurulabilmektedir. Bundan ötürü, M.S. 800 - 1500 yılları arasında Avrupa'da feodalizm görülmekte, bunun yanıbaşında, daha doğrusu feodal düzenin çerçevesi içinde kölelik yaşamakta, fakat gittikçe kaybolma eğilimi göstermektedir.

M.S. 300 - 600'de Avrupa ve Orta Doğu'nun köleci devletleri yıkılma dönemine girmişlerdi. Köleliğe dayanan çalıştırma sistemi üretim güçlerinin daha iyi gelişmesini engelliyordu. Köle sahiplerinin üretimi daha arttırabilmek için sömürüyü fazlalaştırma çabaları sınıf mücadelelerini kamçılıyor ve ayaklanmalara yol açıyordu. Bu sırada, Slâv ve Germen kabileler de köleci devletlere dışardan darbeler vurmaktaydılar.

II. ESKİ RUSYA'DA FEODALİZM

Doğu Slâvları tarihin köleci toplum dönemini atlamışlar ve çiftliklerinde, tarımın gelişmesinde kendilerinin de çıkarları bulunan özgür köylülerin çalışmasını kölelerin çalıştırılmasından daha verimli bulmuşlardı. Buna rağmen, ilkel klân toplumunda ana üretim aracı olan toprağa sahip çıkmış bir soylular sınıfı da türemişti. Soylular, daha sonra, köylünün sömürülmesine de yönelmiş, bu gelişme yeni sınıflar arasında yeni bir toplumsal ilişkiler sistemi olan feodalizmin başlangıcı olmuştu. Kuşkusuz, her toplumsal ve ekonomik yapının bir üretim biçimi vardır. Feodal ilişkilerin ana niteliklerini, toplumsal ve ekonomik yapıların teorisini ortaya koyan Marxizm ve Leninizmin kurucuları etraflı bir biçimde açıklamışlardır. Feodal sistemde üretim ilişkilerinin esası derebeyinin üretim araçlarına sahip olması fakat üretim yapan işçiye bütünüyle sahip olmamasıdır. Burada sözkonusu olan işçi derebeyinin artık öldüremediği, fakat alıp satabildiği serfdir. Feodal sahipliğin yanıbaşında köylü ve zanaatkâr da bazı üretim araçlarına ve kişisel emeğinin mahsulü olan özel mülke sahiptir. Yeni arkeolojik bilgiyle eski Rus, Bizans ve Arap kaynaklarından Doğu Slâvları arasında feodal ilişkiler ve feodal mülk düzeninin M.S. 600 - 800 yılları arasında kurulduğu anlaşılmaktadır. Feodalizmin dayanağı köylüyü egemen sınıfa tâbi kılan ve onun emeğinin sömürülmesini mümkün kılan toprak sahipliğiydi.

Feodalizmin gelişmesi tarihin akışı içinde ileri götüren bir hareketti. Üretim içinde olan insanların ilişkilerini gelişen üretici güçlerle aynı çizgiye getiriyordu. Feodalizm üretimi daha önceki toplumsal biçimler altında mümkün olmayan bir seviyeye çıkarırdı. Demirden yapılma araçlar ve yeni tahıl cinsleri bulunmuş, hayvancılık daha geliştirilmişti. Kullanılan araçların çeşitli ve ilerlemiş olması zanaatın çeşitlenmesine yol açtı. Rusya'da başgösteren feodalizmin ekonomisi daha çok kendine yeten bir ekonomiydi —takasa dayanan, fakat para ilişkileri hakkında hiç bilgiye sahip olmayan ya da çok az bir bilgiye sahip bir ekonomi.

Bugün Sovyet topraklarını meydana getiren bölgelerde feodalizm farklı yerlerde değişik zamanlarda ortaya çıktı. Kafkas halklarının feodal toplum düzeyine ilk ulaşan halklar olduğu ileri sürülmektedir. Feodalizm Azerbeycan'da 300 - 600, Ermenistan'da 400 - 500 ve Gürcistan'da 600'de görülmektedir. Orta Asya'da köleci devletten feodalizme geçiş 600 - 900 arasında Harzem ve Sogdiana'da olmuştur. Feodal ilişkiler geliştikçe, sınıf mücadeleleri de artıyordu. Buhara bölgesinde Abrui önderliğinde 585 yılında başlayan önemli bir başkaldırma Türk Hakanının yardımıyla bastırılabilirdi. 700 - 800 yıllarında Orta Asya ve Kafkaslar Arapların istilâsına uğradı. Sogdiana'da Mukanna'nın önderliğinde 776-783'de, Ermenistan'da Araplara karşı 772-775'de, Azerbeycan ve Dağistan bölgelerinde Babek'in öncülüğünde 816 - 837 tarihlerinde başkaldırmalar oldu. M.S. Altıncı Yüzyılda Karadeniz bölgesi, Kuzey Kafkas ve Volga çevresinde Türk asıllı Avar, Hazer ve Bulgar devletleri vardı. Avar Hanlığı Dokuzuncu Yüzyılda sona erdi. Bulgarların bir grubu Tuna'nın aşağısına inerek Slâvlarla karıştılar. Öteki kolu Volga'ya çıkararak Volga Bulgar devletini kurdu.

Prof. George Vernadsky Rusya'da feodal ilişkilerin gelişmesi ve köylülerin serfleşmesi sürecini yazılarında incelemektedir.⁷ Ona göre, «standart,» yâni tipik bir derebeylik düzeni vardır. Bunun en iyi örneği de «Roma-Germen feodalizmi»dir. Yazar bu «standart»lık-

(7) Özellikle bak : George Vernadsky, «Feudalism için Russia,» **Speculum**, C. XIV, s. 302 - 323; ———, «On Feudalism in Kiev Russia», **American Slavic and East European Review**, C. VII, s. 3 - 14. Vernadsky'nin bir Sovyet yazarı tarafından değerlendirilişi ve eleştirisi için bak : L. V. Çerepnin, **Kritika Burzhuaznikh Kontseptsii İstorii Rossii Perioda Feodalizma** (Rus Tarihinde Feodal Dönemle İlgili Burjuva Kavramlarının Bir Eleştirisi), Moskova, 1962, s. 83 - 90. Ayrıca : Thomas Riha, der., **Readings in Russian Civilization : Russia Before Peter the Great, 900 - 1700**, C. I, Chicago, the University of Chicago Press, 1964, s. 87 - 91.

taki derebeylik kurumlarının gelişmesi için şu dört ögenin gerekliliğini öne sürmektedir: (a) kamu hukuku ve özel hukukun birleşmesi, (b) siyasal otoritenin parçalanması, (c) doğal ekonominin ağır basması ve (ç) siyasal ve ekonomik gücün birbirine bağlılığı.

Oysa, belirli ülke ve halkların toplumsal gelişmesi genel tarih kanunlarına ve o ülke ve halkın kendi tarihinden doğan somut koşullara bağlı özel kurallara dayanır. Bu kurallar toplamının dışında bir «standart» her toplumun uyması beklenen klişeleşmiş ölçüler aramak yersizdir. Bir toplumun tarihsel geçmişini daha önce kararlaştırılmış bir modele zorla uygulama çabası yerine, sözkonusu genel kuralın bu özel örnekle izahına bakmak gerekir. Soyut kavramların yaşatılması yerine, bu «genel» ve «özel» olanın bağdaştırılması yoluyla objektif tarih kanunlarının anlatımına gitmek daha yerindedir.

Derebeylik de çeşitli halkların somut tarih çizgilerinin ya bütünüyle uydukları ya da ayrıldıkları sosyo-ekonomik bir düzen değildir. Derebeylik her halkın kendine özgü biçimde geçebileceği ve «standart» bir yolun izlenmediği bir gelişme merhalesidir. Prof. Vernadsky'nin üstünde durduğu ögeler toplum ilişkilerinin özüne değil, dış görüntüsüne önem vermektedir. Bu yazar derebeylik toplumunun gelişmesinde iç ilişkileri açıklamak yerine, birinci ve ikinci derecede önemli ögeleri ayırdetmeden, bu düzenin farklı görüntülerinin dört maddelik bir listesini vermektedir. Böyle bir yaklaşım konunun özü ile ondan doğan öteki ögeleri birbirine karıştırmaktadır.

Öte yandan, feodalizm düzeninin iç çelişmeli bünyesi üretim ilişkilerini alanında aranmalıdır. Önemli olan bu düzen içinde doğrudan doğruya üretenlerin ana üretim aracı olan toprağa sahip olmaması ve köylünün emeği, giderek kişiliğine kadar uzanan bu sahipliğin egemen sınıfın elinde toplanmasıdır. Derebeylik toplumsal düzenini belirleyen üretim türü olduğundan, Prof. Vernadsky'nin ileri sürdüğü kamu ve özel hukukun birleşmesi ya da siyasal ve ekonomik gücün birbirine bağlılığı gibi noktalar kendi başlarına değil, feodal toplum ve devletin sınıf niteliğinin ifadesi olduğu için önemlidir. Ayrıcalıklı feodal derebeylerinin toplumsal bakımdan sömürülmekte olan halk yığınları üstündeki egemenliklerinin koşulu toprak sahiplikleri yanında, birtakım siyasal hakları da ellerinde toplamış olmalarıydı.

Prof. Verdansky ise, On ve On-Birinci Yüzyıllardaki Kiev Rusyasına dönerek bu toplumda feodalleşme sürecinin belirlediğini in-

kâr etmenin mümkün olmadığını söylemekte, fakat Kiev Devlet ve toplumu bir bütün olarak ele alındığında feodal sayılamayacağını eklemektedir. Onun görüşüne göre, prensin içinden çıktığı aile ya da hanedan devleti bir bütün olarak yönettiğinden, bu hanedan içinde bir hiyerarşi bulunmayıp, bütün prensler eşit sayıldığından ve *boyar*'ların prensin yetkilerine sahip olmaları mümkün olmadığından, Kiev Rusyasında feodal bir toplum yoktu.

Görüldüğü gibi, Vernadsky'nin ilk bakışta göze çarpan metodu tarihsel gelişmeyi izlerken öze değil, biçime önem verişidir. Buradaki biçim devlettir. Üst-yapıyı incelemekle işe başladığından, devletin sınıf esasını açıkça kavrayamamakta ve sözünü ettiği siyasal üst-yapının dayanaklarını izah noktasını ihmal etmektedir. Oysa, Kiev'de merkezîleşmiş olan eski Rus devleti, dış görünüşüne olursa olsun, köylülere egemen feodal toprak sahiplerinin kudretini temsil eden organ olması açısından feodal bir devlettir. Ve bu bakımdan da Kiev Rusyası ile Prof. Vernadsky'nin bir prototip olarak kabullendiği Roma-Germen Orta Çağ devletlerinden farkı yoktu. Biçim açısından ise, eski Rus devletinin, kuşkusuz, kendine özgü birtakım özellikleri olacaktı. Bu özelliklerden biri de Kiev Rusyasını yöneten prenslerin çoğunun (hepsi değil) aynı âileden gelmiş olmasıdır.

Bundan başka, Vernadsky'nin küçük toprak sahipleri hakkında ileri sürdükleri de yanıltıcı olmaktadır. Feodalleşme süreci içinde özgür komünler (*liuidi*) topraklarını kaybetmeğe başlamış, köylüler de ya toprak sahibine ya da devlete bağlanarak, *smerdi*, *zakupi* ve *siroti* gibi isimler almak suretiyle serfleşmeğe başlamışlardır. Kuşkusuz, On ve On-ikinci Yüzyıllar arasında serflik, diyelim, merkezîleşmiş Rus devletinde On-Altıncı ve On-Yedinci Yüzyıllarda olduğu gibi gelişmiş değildi. Fakat köylüyü bağlayan bir sistem uygulanmaktaydı ve örneğin *Russkaya Pravda*⁸ gibi kanunlarla pekiştirilmişti. Serfliğin gelişmesi de feodalizmin gelişmekte olduğunu gösteriyordu.

Vernadsky ise, daha sonra tanımlayacağımız *pomestiye* ve *votçina* rejimlerini ele alarak bunları «standart Batı feodalizmi» ile karşılaştırmakta, her ikisinin de feodal özellikleri olmakla birlikte, Rusya'da «standart tip»te bir feodalizmin sözünün edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Tarihçinin görevi, herhalde, daha önce karşılaştırılan bir standardı her toplumda aynen bulmağa çalışmak de-

(8) *Russkaya Pravda*'nın İngilizceye çevirisi için bak : Vernadsky, **Medieval Russian Laws**, op. cit., s. 26-29. Ayrıca : V. Gsovski, «Medieval Russian Laws», **American Slavic and East European Review**, C. VI, s. 152-158.

ğil, tarafsız tarih gerçeğini anlayıp anlatarak somut olaylarda genel kuralların ne biçimde göründüklerini saptamaktır. Vernadsky'ye göre, *votçina* rejimi bir takım ayrıcalıklara sahip olan toprak sahibinin köylü üstündeki haklarının genişlemesini temsil ettiğinden feodalizme yaklaşır kabul edilebilirdi. Fakat *votçina* askerî hizmetle bağlı olmadığından tipik bir hükümdar-vasal ilişkisi yoktu. Aynı biçimde, *pomestiye* rejimi de toprak sahipliği ile askerî hizmet sorumlulukları arasında ilişki kurduğundan ötürü feodal sayılmakla birlikte, feodalizmde yetki hükümdar ile derebeyleri arasında bölünüyorsa da, *pomestiye* sisteminde bütün yüce yetki Çara aitti. Vernadsky'nin bu türlü sonuçları ayrıcalıklı toprak sahipleri ile hem ekonomik, hem siyasal bakımdan sömürdükleri ve toprağa bağlı köylüler arasındaki feodal hiyerarşiyi yeteri kadar dikkate almamaktadır.

III. RUS DEVLETİNİN DOĞUŞU HAKKINDA

İlk Rus topluluklarının üretim biçimi ile ilgili bu genel görüşlerden sonra Rus devletinin kuruluşuna ilişkin çeşitli teorilere ve doğruluk derecelerine bakalım. Rus tarihinin ilk dönemleriyle ilgili en önemli bilgi kaynaklarından biri *Rus Kronikleri*'dir.⁹ Bunların yanıbaşında Bizans ve Arap tarihçileri de yardımcı olmaktadır. Kronikler Dokuzuncu Yüzyılın ortalarından On-Altıncı Yüzyılı, giderek daha sonraki yüzyılları bile aydınlatan belgeleri kapsa-

(9) 852 - 1120 yıllarını içine alan ilk **Kronik** için bak : Samuel H. Cross ve Olgard P. Sherbowitz - Wetzor, der., **The Russian Primary Chronicle : Laurentian Text**, Cambridge, Mass., the Medieval Academy, 1953. Bu dönemle ilgili Sovyet kaynağı : Grekov, **op. cit.**, Novgorod kenti **Kronik**'i için bak : Robert Mitchell ve Nevill Forbes, der., **The Chronicle of Novgorod : 1016 - 1471**, London, Royal Historical Society, 1914, özellikle s. viii - xxviii, 1 - 2, 21 - 22, 83 - 84, 86 - 87, 96 - 97, 169 - 170, 186 - 188 ve 208 - 209. Bu **Kronik**'lerin en bilinen Rus baskıları 1767 ve 1809 - 1819'da St. Petersburg'da, 1824'de de Moskova'da yayınlanmıştır. **Kronik**'ler başka dillere de çevrilmiştir. 1771'de Göttingen'de Almancası, 1860'da Viyana'da Lâtincesi (Fr. Miklosic çevirisi), gene 1860'da Kiev'de Lehçesi (Kotkowski çevirisi), 1812'de Berlin'de Almancası (Josef Millet çevirisi), 1834'de Paris'te Fransızcası (Louis Paris çevirisi), 1849'da Helsingfors'da İsveçcesi, 1864'de Prag'da Çekçesi (Jaromir Erben çevirisi) ve 1859'da Kopenhag'da Danimarka dilinde Smith çevirisi çıkmıştır. Louis Leger bir kısmını «Nestor Belgeleri» (1868) adlı Fransızca doktora tezinin ardına ekledikten sonra, 1884'de tümünü çevirdi. Gene aynı yıl hepsi Lvov'da Lâtince olarak (K. Luçakovski çevirisi) basıldı. Ivar Spector, **An Introduction to Russian History and Culture**, 4. B., Princeton, New Jersey, D. Van Nostrand, 1965, s. 4.

maktadır. Kronikler sadece gözlemcilerin olayları anlatımı değil, türlü kaynaklardan derlenmiş bilginin toplamıdır da. İçinde çağdaş olayların anlatımı yanında, İncil'den hikâyelere, mitolojiye ve geleneklere ait konulara da rastlanmaktadır. Kronikler'i yazarların ya da kopya edenlerin olayları beğendikleri biçimde «düzeltme»de kendilerini bir hayli serbest hissettikleri de anlaşılmaktadır. Kronik yazma ve onları toplama, biriktirme işinin Kilisenin elinde olduğundan, tarih, çoğu kez, «iyi» ile «kötü»nün arasında bir mücadele gibi gösterilmiştir. Bunlardan başka, yazarların ellerinde olmadan yaptıkları yanlışların da bulunulduğunu belirtmek gerekir.

Kronikler'e bakılırsa, Rus devleti 862 tarihinde kurulmuştur. Bu olayla ilgili olarak Kronikler'deki açıklama şöyledir :

«... Varegler [Normanlar] ¹⁰ denizi aştılar. Onlara şimdiye dek tâbi olup bu kez vergi ödemeyi reddederek, kendi kendilerini yönetmek istediler, fakat onlarda adalet duygusu diye bir şey yoktu. Aileler kendi aralarında mücadele ediyor ve bu aptallık sık, sık felâketlere sebep oluyordu. Bu yüzden, aralarında, 'Bizi yönetecek ve bize adalet verecek bir Prens bulalım' diye kararlaştırdılar. Slâvlar aradıklarını bulmak için denizi geçtiler ve onu Varegler arasında aradılar. Vareg Prenslarına şöyle dediler : 'Ülkemiz büyüktür ve içinde nizam ve adalet dışında herşey bol, bol vardır; gelip bizi alın, egemenlik sürün ve bizi yönetin.' Üç Varegli kardeş, yanlarına ailelerini de alarak, Slovonian'ı işgâl ettiler. Bu üçünün en büyüğü olan Rurik ¹¹ adını buradan alan nehrin kıyısında yerleşti. İkincisi, Sineous, Blanc dolaylarında yaşamağa başladı. Üçüncüsü Trouvor İsbosk'da yerleşti. Varegler Rusya'nın bu kısmına daha sonra 'Novgorod' dediler...» ¹²

-
- (10) Vareg'ler (Viking'ler) savaşçıydı. Norman dilinde **vaeringi**'den türeyen bu kelime (Rusçası **varjagi**) kendini kralın himayesine sokan, onda güvenlik (**vara**) arayan kişi demektir. T. G. Masaryk, **The Spirit of Russia: Studies in History, Literature and Philosophy**, C. I, London, George Allen ve Unwin, 1955, s. 11.
- (11) Rurik (Roric, Riurik, Rjurik) diye birinin Kuzey Jutland ve Friesland'ın Kralı olduğu ileri sürülmektedir. Vernadsky, **A History of Russia**, **op. cit.**, s. 31.
- (12) Warren B. Walsh, der., **Readings in Russian History**, Syracuse, New York, Syracuse University Press, 1950, s. 2.

Eski Rus tarihiyle ilgili önemli tartışmalardan biri Rus devletinin kaynağı sorunudur. Tartışma «Norman teorisi»ni, yâni Rus devletini kuzeyden gelen Normanların kurduğunu benimseyenlerle, benimsemeyenler arasındadır.¹³ Yukardaki Kronik'te sözü edilen kuruluş olayı o tarihten yüz-elli yıl sonra kaydedilmiş olduğundan, bugün, artık, daha çok rivayet olarak kabul edilmekte, özellikle deniz-aşırı bir ülkeden prens dâvet etmek bir hayli efsanevî görünmektedir. Rus tarihi uzmanları Rus toplumu ve kültürü üstünde İskandinav etkisinin hiç ya da pek az olduğunu kabul etmekle birlikte, *Cambridge Medieval History* (Cambridge Orta Çağ Tarihi) gibi genel tarih kitapları Rus hukuku ve hükûmetinin Norman esaslara dayandığını iddia etmekte devam ediyorlar. Gene örneğin, Prof. Vernadsky Rus devletinin Norman kökeni olduğu teorisini daha önceki yıllarda güney Rusya'da da bir Rus devleti kurulmuş olduğunu ortaya çıkaran kanıtlarla bağdaştırabilmek için Normanların Karadeniz kıyılarına M.S. 740'da geldiklerine dair kendi teorisini öne sürerken, birçok kitaplar da geleneksel 862 tarihiyle başlamaktadır.

Norman teorisine taraftar olanlarla karşı düşüncedekiler arasındaki tartışmada Prof. Vernadsky «orta yol»u izlemektedir. *Eski Rusya* başlıklı kitabında da belirttiğine göre, Normanlar daha bu topraklara ayak basmadan önce, Dinyeper çevresindeki Slâv-

(13) Nicholas V. Riasanovsky, «The Norman Theory of the Origin of the Russian State», *The Russian Review*, C. VII (1947), s. 96-100; ———, *A History of Russia*, New York, Oxford University Press, 1963, s. 25-30. Florinsky de bu «romantik efsane»yi artık kabul etmemekte, hattâ Rurik'in yaşamış olmasından bile ciddî olarak şüphe etmektedir. Michael T. Florinsky, *Russia: A History and an Interpretation*, C. I, New York, Macmillan, 1964, s. 15. Rusya'da doğup büyüyen ve bir tarihçi olarak isim yaptıktan sonra Bolşevik Devriminden ötürü memleketini terkedip Amerika'ya yerleşerek Wisconsin ve Yale Üniversitelerinde profesörlük yapan Michael Rostovtzeff (1870-1952) de Rus tarihini Dokuzuncu Yüzyılda Kronik'lerle başlatmanın yanlış olduğu ve Rus tarihinin ekonomik ve siyasal bir organizma olarak Slav ırkı hakkındaki ilk belgelerden çok daha eskiye gittiği kanısındadır. Michael Rostovtzeff, «The Origin of the Russian State on the Dnieper», *Annual Report of the American Historical Association for the Year 1920*, Washington, D. C., Government Printing Office, 1925, s. 163-171; Ayrıca: Sidney Harcave, der., *Readings in Russian History: From Ancient Times to the Abolition of Serfdom*, C. I, New York, Thomas Y. Crowell, 1962, s. 121-127; Özellikle deniz-aşırı bir ülkeden prens davet etmek Prof. Kurat'a da bir hayli efsanevî görünmektedir. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1948, s. 20,

lar, Türk ve İran kavimleriyle birlikte, Avrasya'nın batısında sürdürülen siyasal ve ticarî hayatta aktif rol almaktadırlar. Fakat gene Vernadsky Normanları dağınık Doğu Slâvlarını Baltık ve Karadeniz eksenli çevresinde tek bir devlet olarak birleştiren kuvvet gözüyle görmektedir. Rus Kiev Devletinin kuruluşuna yol açan, Kiev'in Oleg tarafından zaptı olayının Baltık-Karadeniz çizgisini birleştirdiği bilinmektedir. Fakat Vernadsky'nin Normanların yayılma yolu olarak Volga yerine Donets-Don çevresini kullandıklarına ve Dokuzuncu Yüzyıldaki Rus Hanlığının Novgorod ve Kuzey Volga bölgesinde değil, Azak çevresinde yer aldığına dair görüşleri genellikle kabul edilmemektedir.

On-Dokuzuncu Yüzyılın tanınmış Rus tarihçileri olan S. M. Solovyev (1820 - 1879) ve V. O. Klyuçevski (1841 - 1911) Kronikler'in etkisi altında kalmışlardır.¹⁴ Başka bir Rus tarihçisi olan A. A. Şahmatov'a (1864 - 1920) göre, Slâvların anavatanı Baltık Denizi kıyısındadır. Çek tarihçisi Niederle (1865 - 1944) Slâvların ilk yurdunu bugünkü Polonya, Beyaz Rusya ve Dinyeper Nehrinin sağ kıyısındaki topraklar olarak göstermektedir. Öte yandan, Avrupa Rusyasında yapılan geniş arkeolojik araştırmalara dayanan bugünkü Sovyet bilginleri ise, Rusların İskandinav kökünden geldikleri teorisini kabul etmemekte, daha Dördüncü Yüzyılda güney Rusya'da «Rus» ismine rastlandığını ve böylece Varegler'den beş yüz yıl önce «Rus» deyiminin kullanılmakta olduğunu söylemektedirler. Sovyet tarihçilerine göre, On-Sekizinci Yüzyılda Rusya'da araştırmalar yapan ve «Rus» olan herşeye karşı nefret duyan bazı Alman tarihçileri Rus devletinin kendi başına bir gelişme gösteremediği görüşünü yaymak için Rurik efsanesini ileri sürmüşler ve Rus devletini denizlerde dolaşan korsanlardan başka bir şey olmayan Normanlar'ın kurduğunu kabul ettirmeğe çalışmışlardır. Böylece, Slâvlar bütün kültürlerini tarım ve zanaat bilmeyen, yerleşmiş hayatları olmayan Varegler'den almış olacaklardı.

Norman teorisini benimseyenlerin kitapları çoğunlukla Almanca ve V. Thomson'inki de İngilizce (*The Relations Between Ancient Russia and Scandinavia and the Origin of the Russian State*) yazılmış olmasına karşılık, anti-Norman görüşlere genellikle Rusçada ve Sovyet yazarlarında rastlanmaktadır. Anglo-Amerikan kaynakları, başta İskandinavyalılar olmak üzere, Batı Avrupalıların yazdıklarıyla etkilenmiş olup Kunik, Thomsen ve Schloetzer

(14) Spector, *op. cit.*, s. 6-7.

gibi «Normancı» yazarların aşağı, yukarı kelime, kelime tekrarı gibidir.

İki görüş arasındaki tartışmadan çıkan kesin eğilim Norman teorisinin artık kabule değer olmadığıdır. Önce Bayer ve Schloetzer tarafından ileri sürülen ve Muller, Krug, Kruse, Lehrberg, Fraehn, Pogodin ve diğerleri tarafından eleştirilen Norman teorisine göre, bütün Rus kültürünün kökeni İskandinav olup Normanlar Dokuzuncu Yüzyılın yarısından bu yana tam iki-yüz yıl Rus toplumunu etkilemiş ve biçimlendirmişlerdir. Fakat ortaya dökülen yeni kanıtlar Normancıları bile görüşlerini değiştirmeye zorlamıştır. Kunik ve Thomsen, bu kez, Rus devleti ve kültürünün biçimlenmesinde yerli Slâv katkısının da bulunduğunu kabule yanaşarak, sadece ana unsur ve önemli kurumların Norman olduğunu ileri sürdüler. Buna rağmen, yeni bulgular bu görüşün bile pek kabule değer olmadığını ispatlamaktadır. Normancıların da teorilerini değiştirmelerinin nedeni Kiev devleti ile ilgili olarak çok önemli bazı kültür ve etnik gerçeklerin ortaya dökülmüş olmasıdır. Kiev devleti etrafında toplanan Slâvlar, Normanların enerji ve yetenekleri sayesinde siyasal ve kültürel hayata kavuşturulan ilkel orman sâkinleri değil, güney Rusya'da yüzyılları kapsayan bir kültür birikiminin temsilcileri oldukları anlaşılmaktadır. Bunların dil, sanat, âdet ve maddî kültüründe Helen, Bizans ve Doğu uygarlıklarının izleri görülmektedir. Rusya'ya geldikleri iddia edilen Normanlar'ın ise çoğunlukla İsveçli olduklarına dair bir intiba vardır. İsveçliler ise, o zamanlar, İskandinav kavim ya da ulusları arasında en geri olanıydı.

Kuşkusuz, Rus tarihi başlarken en büyük kültür merkezleri komşu Müslüman devletleri ve Bizans İmparatorluğuuydu. Ve bunlardan her ikisi de Kiev Devletine İskandinavya'dan daha yakındılar. Öte yandan, Bizans ve Müslüman Doğu ile İsveç arasında Rusya'nın bir köprü oluşuna bakılırsa, Rus toplumunun İskandinavya üstünde etki yapacağı düşünülebilir. O sıralarda, Normanlar pagan iken, Hazer çevresinde oturanlar Yahudiliği kabul etmiş olup, aralarında Müslüman ve Hıristiyanlara rastlanıyordu.

Normancıların iddialarının en ciddiye alınanı Rus dilinde İskandinav etkisinin olduğuna dair görüştü. Norman teorisini ilk olarak ileri süren Bayer Rusça bilmemesine rağmen, Rus dilinde birçok İskandinav asıllı kelimeye rastlandığını söylemişti. On-Dokuzuncu Yüzyılın sonlarına doğru sadece elli Rusça kelimenin İskandinav kökeni olduğu söyleniyordu. Rus filolojisinin gelişmesi

ve Gedeonov gibi kimselerin araştırmaları sonunda bu rakkamın mübalagalı olduğu sonucuna varıldı: 1877'de başka bir Normancı olan Thomsen yalnız on-altı kelimenin İskandinav dillerinden geldiğini söylüyordu. Modern Normancılar ise, bunu bile fazla buluyorlar.¹⁵ Örneğin, Meşin'in listesi altı kelimelik. Kuşkusuz, on-binlik Kiev Rusçası içinde yalnız altı kelimenin Norman kökenine bağlanabilmesi «iki-yüz yıllık Norman etkisi»nin varlığını değil, tam tersine, bu etkinin yokluğunu gösterecek kadar az sayılmalıdır. Aslında, coğrafî yakınlıktan ötürü çok daha fazla kelimenin Rusçaya girmiş olması beklenirdi.

Normancılar Kiev edebiyatı üstündeki etkiler hakkında pek bir şey söyleyemediler, çünkü Rusya'da yazılı edebiyat İskandinav yazılı edebiyatından daha eskidir. Ve üstünde Bizans ve Bulgar etkileri olduğu kabul edilmektedir. Yalnız, Rus ve İskandinav epikleri¹⁶ arasında bir yakınlık ileri sürülmüşse de, bunun da önemi tartışma götürür.

Rus hukukunda Norman etkisi iddiaları da tamamiyle fiyasko ile sonuçlanmıştır. Tabii, Sovyet hukuku bir yana, Rus hukuku da Norman hukukunun prototiplerine bağlanamamaktadır. Buna rağmen, bazı kitaplar, bu etkinin de olduğunu belirtmeden, etkinin varlığından söz etmekte devam ediyorlar. Normancılar Kiev mahkemesinin örgütlenişi, Kievlilerin giysileri ve Kiev Rusyasında kullanılan silâhlara da bakarak, bu alanlarda da Norman etkisi olduğunu savunmuşlardır. Oysa, Rus Kilisesinde Bizans etkisi çok açık olduğu gibi, giysilerde de hem Bizans, hem Doğu etkisi kolaylıkla görülebilmektedir.

Normancılar Kiev ilkel dinleri üstünde İskandinav dinlerinin de çok önemli etkileri olduğunu da ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, Slâv «olimpus»undaki ilkel tanrılar sistemi aşağı, yukarı Norman efsanelerinin bir çevirisi gibidir. Fakat Altıncı Yüzyıl Bizans tarihçilerinden Prokopius'un Antlar'ın, İskandinav tanrısı Tor yerine Şimşek Tanrısını en büyük tanrı olarak kabul ettiklerini kaydetmiş olmasından başka, Slâv panteonunun filolojik bir incelemesi İran, Fin ve Doğu mitolojisine bağlanabilirse de, Norman mitolojisine bağlanamayacağı da anlaşılmaktadır.

- (15) Rus diline geçen Norman kelimeleri «altı-yedi taneyi aşmamaktadır». Riassanovsk, *op. cit.*, s. 26. Denizcilikle ilgili eski Rus deyimleri Yunancadan gelme olup ticaretle ilgili olanların kökü ya Doğu kavimlerinin dilinde ya da Slavcada aranmalıdır, İskandinav dillerinde değil.
- (16) Oleg'in ölümü, Oleg'in intikamı ve Solovei Budimiroviç gibi Rus epiklerinin İskandinavlardan alındığı ileri sürülmüştür.

Normancılar 862 tarihli Kronik'teki bilgiyi kelime, kelime doğru kabul ederek, «Rus»ların bir İskandinav kabilesi ya da topluluğu olduğu kanısına vardılar ve öteki kaynaklarda rastladıkları «Rus», «Ros» ve «Rhos» olarak belirtilen grupları da «İskandinav» olarak değerlendirdiler. Yalnız, bu konunun bu derece basit olmadığı bir süre sonra anlaşıldı. «Rus»a İskandinavya'da rastlanmadığı gibi, Kronikler'de yapılan atıf yalnızca, ya da ilk plânda Novgorod ile ilgiliydi. Oysa, «Rus» daha sonra Kiev devletiyle bir tutulmağa başlandı. Daha önemli olarak sonra anlaşıldı ki, «rus» Bizans ve Doğu yazarlarında 862'den önce de bilinmeliydi. Ve onlara göre, «Rus»lar güney Rusya'da yaşamaktaydı. Normancıların «Rus» ismini bir İskandinav kökene bağladıkları sırada Schloetzer İsveç'te «Roslagen» diye bir bölge bulunduğundan hareket etmişse de, bu ismin ancak On-Üçüncü Yüzyıl sonunda verilmiş olması iddianın bu dayanağını ortadan kaldırmaktadır. Normancılar Rus isminin «Ruotsi»den geldiğini, bunun da Finlilerin İsveçliler için kullandıkları bir deyim olduğunu ve kelime olarak da «Kürek Çekenler» anlamına gelmek üzere *rodsin*, *rodsmoen* ve *droetsmoen*'den geldiğini söylemişlerdir. Fakat Lamanski, Gedeonov ve ötekilerin 1875 yıllarına yaptıkları eleştiriler aslında Kunik'in ileri sürdüğü bu iddiayı zayıflattı.

862'den önce, 839 tarihli *Annales Bertiniani*'de belirtildiği üzere, kendilerine «Rus» diyen bir grup Bizans İmparatoruna başbuğları (Çakanus) adına bir dostluk andlaşması teklif etmişler ve yollar barbar kavimlerin deneti altında olduğundan, imparatorundan geriye dönebilmek için kendilerini korumasını rica etmişlerdi.¹⁷ Daha sonra, 860'da bir Rus ordusu Bizans önlerinde görülmüştü. Bu seferin Bizans tarihçilerinin inandırmak istedikleri gibi bütünüyle başarısız olmadığı anlaşılmaktadır. Bir defa, girişilen işin büyüklüğü yeni Rus devletinin belirli bir gelişme safhasına eriştiğini göstermektedir. Masudî, İbn-i Fadlan, İbn-i Kurdadbe ve İbn-i Rüşd gibi Arap tarihçileri de Rusların adını geçirmekte, onları anlatmakta ve tasvir etmektedirler. Onlara göre, Rusların bazı kasabalar kurmuş oldukları ve yöneticilerine «hakan» dedikleri anlaşılıyor. Arap yazarlarının sözünü ettiği Ruslar, herhalde, güneyde bir yerde yaşıyorlardı. Arap kaynakları daha çok Dokuzuncu Yüzyıl olaylarını içine aldıklarına ve Rusların o zamanlar Doğu topluluklarıyla çoktan ilişkiler kurmuş olduklarına göre, Rusları gene Dokuzuncu Yüzyılda buralara gelmiş Normanlar olarak kabul edersek, yakın ka-

(17) Florinsky, *op. cit.*, s. 15-16.

vimlerle bu ilişkileri bu derece geliştirmiş olamayacaklarına hükmedebiliriz.

«Rus» kelimesinin Rus coğrafyası ile ilişkisi olduğu da söylenmektedir. M.S. İkinci Yüzyılda Ptoleme'nin Volga için «Ra» adını kullandığı, bu nehre daha sonra da «Ros» dendiği belirtilmektedir. Vernadsky de İran-Slâv karışımı bir kabileye «Rukhs-As» ya da «Roksolans» dendiğine işaret ediyor. Bu kanıtlardan başka, Rurik ve kardeşlerinin Kuzey Rusya'ya davet ile yerleşmeleri buna beraber Anglo-Saxon ve İrlanda hikâyelerini, özellikle Widukind ile ilgili bir bölümü hatırlatmakta olup, «Normanların davet edilmele-ri» olayının büsbütün mitolojik olabileceği kanısı da kuvvetlenmektedir.

Rusya'da İskandinav unsuru eğer bir rol oynamışsa, o zaman hiç değilse, bir hayli çabuk ortadan kalktığı kabul edilmelidir. Bizans ile yapılan anlaşmalar Yunan ve Slâv dillerinde yazıldığı gibi Rusların bu anlaşmalara bağlı kalacaklarını Slâv tanrılarına yemine etmek suretiyle belirttikleri anlaşılmaktadır. Norman unsuru başında mevcut olsa bile, toplumun çabucak Slâvlaşması Rus kültürü üstünde İskandinavlığın bir iz bırakmadığını göstermektedir. Bu durumda, «iki-yüzyıllık Norman etkisi»nden de söz etmek imkânsızlaşmaktadır.

IV. KİEV RUSYASI

Rus devletinin kuruluşu hakkındaki değişik teoriler bir yana, ilk başlarda bir merkez gibi görünen Novgorod, sınırlarının korunamaması yüzünden, bu niteliğini kaybetmiş ve yeni Rus devletinin başkenti olarak Kiev sivrilmeye başlamıştı. İlk Kiev prensleri yarı efsanevî, yarı tarihsel kişilerdir. Rurik 879'da öldüğü zaman oğlu İgor çok küçük olduğundan, devlet yönetimi akrabası Oleg'e (İskandinavcası: Helgi) verilmişti. Oleg¹⁸ Novgorod'da hüküm sürmekle birlikte, büyük ticaret yollarını ele geçirebilmek amacıyla güneye inmeğe çalıştı. Kiev'e ulaştınca Askold ve Dir¹⁹ adlı başbuğları

(18) Puşkin'in Oleg ile ilgili olarak yazdığı epik şiirin İngilizcesi: A. Yarmolinsky, der., **The Works of Alexander Pushkin**, New York, 1936, s. 55-58.

(19) **Kronik**'ler bu iki asilin yöneticiliğe gelişini şöyle açıklıyor: «Askold ve Dir... Kralın izni olmadan, bazı arkadaşlarıyla birlikte ayrılarak memleketin içinde yol alıp Dinyeper'i izleyerek Kosntantinopl'a bile vardılar. Yolda dağa yaslanmış bir şehir bularak «bu şehir kimin?» diye sordular... Şehri alıp oraya yerleştiler.» Walsh, **op. cit.**, s. 2.

knez, yani «prens» soyundan değiller diye öldürtüp bu şehri işgâl etti. Kronikler'e bakılırsa, «Kiev Rus şehirlerinin anası olacaktır» diyerek orada kalmış, devletin başkentini de buraya naklederek Rus tarihinin Kiev dönemini başlatmıştır.

Oleg düşmandan toprak kazanacak kadar saldırılara karşı koyacak güçte bir hükümdardır. 907'de 2000 gemi toplayarak Konstantinopl önünde belirmiştir. Karaya çıkıp başkenti yağma etmeğe başlayınca, Bizans hemen müzakere yolunu deneyerek Rus Knezine vergi ödemeyi kabul etmiş ve Rusların yararına bir ticaret anlaşması yapmıştır. Oleg'in askerî zaferleri Rus folklorunu zenginleştirmiş, bu arada On-Dokuzuncu Yüzyılın tanınmış Rus ozanlarından Puşkin de 1822'de Oleg için uzun bir epik şiir yazmıştı. Oleg'e çevresindekiler «akıllı» anlamına gelen *veşçi* lâkabını verdiler. Oleg 912'de ölünce yerine Rurik'in oğlu İgor (İskandinavcısı: İngvar) geçti.

İgor yeteneksiz bir yöneticiydi. Alışlagelmişden daha fazla vergi toplamakta ısrar edince Drevlyanlar isyan ettiler ve İgor'u öldürdüler. Oğlu Svyatoslav küçük olduğundan, yönetimi karısı Olga aldı. Olga yönetiminin bir özelliği bu hükümdarın Hıristiyanlığı kabul etmesidir. Rus Kronikler'i Olganın Bizans İmparatoru (ve tanınmış tarihçi) Konstantin Profirogenetos'u 957'de ziyaretinde Yunan Ortodoks mezhebini kabul ettiğini ileri sürmektedirler.²⁰ Olga'nın Hıristiyanlığı şahsen kabul etmiş olmasına rağmen, oğlu Svyatoslav²¹ yeni dini, çevresinin baskısından korkarak, kabul etmemiştir. Hıristiyanlığı, resmen, Svyatoslav'ın oğlu Birinci Vladimir (980 - 1015) daha sonra kabul etmiştir. Kronikler'e göre,

(20) Olga'nın Bizans'ı ziyaretinden önce Hıristiyan olduğu da ileri sürülmektedir. Florinsky, *op. cit.*, s. 19. Hıristiyanlığın kabulü hakkında: Mikhail Tikhomirov, «The Origin of Christianity in Russia», *History*, C. XLIV (Ekim 1959), s. 199-211; Nicholas Zernov, «Vladimir and the Origin of the Russian Church», *Slavonic and East European Review*, C. XXVIII, s. 123-138, 425-438.

(21) Prens Svtayoslav (964-972 civarı) Doğu Slav topraklarını Kiev'in egemenliği çevresinde birleştirmeye devam etti. Ona bağlı olan *druzhini*'ler Rusların en tehlikeli düşmanlarından Hazer Hanlığını yenilgilere uğratarak, başkentleri İdil de dahil olmak üzere (965), birçok Hazer şehirlerini yokettiler. Volga çevresindeki Bulgar Devleti de Kiev'in egemenliğini tanıdı. Svyatoslav sıkı bir askerî eğitim görmüş bir göçebe şefini andırıyordu. Eđerinin üstünde uyur, at eti yedi. Çevresinde fütûhat yapmış, 973'de Peçenekler tarafından öldürülmüştür. Peçenek Başbuğu Küre'nin Rus Prensini kafatasından içki maşrapası yaptığı belirtilmektedir.

986'da, mevcut dinlerin temsilcileri Prens Vladimir'e müracaat etmişler, Volga Bulgarları Müslümanlığı, Almanlar Katolikliği, Hazer kabileleri Yahudiliği ve Yunan Kilisesi de Ortodoksluğu teklif etmişlerdir. Vladimir hepsini dinledikten sonra bu ülkelere dinleri yerinde görmek üzere adamlar yollamış, Konstantinopl'da Aya Sofya Kilisesindeki dinî törenle ilgili olarak verilen raporun çok etkisinde kalarak 987'de Yunan Ortodoks mezhebini seçmişti. Rus Kronikleri bu olayı şöyle anlatıyor :

«... Bütün dinleri tetkik eden Büyük Prens Vladimir Hıristiyanlığı kabulde karar kıldı. Bu kararında vaftizi şarıkışan bir Yunan prensesiyle evlenmek isteşişinin belki de yardımını olmuştur.²² Kendi vaftizinden sonra halkın vaftiz olmasını da istedi... Vladimir bütün köye şöyle bir haber saldı: 'Yarın değil, öbür gün, zengin olsun, fakir olsun, nehir kıyısına gelmeyenler, âsi ve hâin ilân olunacaktır.' Öbür gün,... Vladimir yanında rahipler olduğu halde, kalabalık bir erkek grubunun kiminin boğazına, kiminin de göğsüne kadar suya daldığı Dinyeper'e gitti... Rahipler dualarını okudular ... Vaftiz olan evine döndü.»²³

Eski Rus devletinin Vladimir Svyatoslaviç zamanında Hıristiyanlığı kabul etmesi feodal ilişkilerin güçlenmesine büyük ölçüde yardım etti. Slâvlar bu tarihe kadar putperesttiler. Su, ateş ve toprak gibi doğa güçlerine ya da nebat ve hayvanlara tapıyorlardı. Klânın bir büyük tanrısı, bir de büyük tanrıçası vardı. Büyük Tanrı güneşti. Onu Toprak Tanrısı, Sürü Tanrısı, Ateş Tanrısı ve Şimşek Tanrısı izliyordu. Hıristiyanlığın kabulünden sonra Rus Kilisesi Bizans Patrikliğine bağlı bir metropolitlik oldu. Rus alfabesi de Selânikli rahip Konstantin'in (Kiril) yazısı olduğundan bu alfabeğe *Sirillika* (*Sirillik*, *Kirillik*) dendi. Ortodoksluğu kabul ettikten sonra, Bizans'ın Kiev Rusyası üstünde etkisi arttıysa da, kilise tö-

(22) Bizans İmparatoru İkinci Basil'e (967-1017) karşı tanınmış kumandanlardan Bardas 987'de baş kaldırmıştı. Balkanlar'da da Kokas adlı başka bir general isyan edince, Bizans İmparatoru Kiev Prensi Vladimir'den yardım istedi. Vladimir 6.000 kişilik bir kuvvet gönderiyor, karşılığında da İmparatorun kızkardeşi Anna'yı istiyordu. 988'de Ruslar Anadolu'ya çıkıp Bardas ve Fokas kuvvetlerini yendiler, Tehlike geçince, Basil sözünde durmak istemedi. Bunun üzerine, Vladimir Kırım'da önemli bir Bizans şehri olan Çersones'i ele geçirince, bu kez, Basil Vladimir hıristiyan olursa, Prenses Anna'yı vereceğini söyledi. Kurat, *op. cit.*, s. 30.

(23) Walsh, *op. cit.*, s. 3.

renlerinde Yunanca yerine Kilise Slâvçası kullanılması ulusal kilise kurulmasına sebep olmuştur.²⁴ Yeni kabul edilen dinin önemi şuradaydı: Hıristiyanlık eski Rusya'nın çeşitli yerlerinde oturan dağınık toplulukları tek bir ideoloji çerçevesi içinde toplayacaktı. Ve bir tâbilik ilişkisi yarattığından, herşeyden önce feodal toprak ağaları sınıfının yararınaydı. Daha sonra kendi de kudretli bir toprak ağası durumuna gelen kilise de devletin egemen sınıfın durumunu güçlendirmek için aldığı tedbirleri destekledi.

Vladimir'in ölümünden sonra (1015) *knez*'lik mücadelesini oğullarından Yaroslav kazandı.²⁵ Ölümünden önce önemli merkezleri oğulları arasında bölmesi feodalizme daha da güç kazandırıyordu. On-birinci Yüzyılda feodal toprak düzeni artık yaygınlaşmıştı. Prensler ve *boyar*'lar büyük *demesne*'ler sahibi olmuşlardı. Kiev Prensi «Büyük Dük» ünvanını almış olup, ilerde anlatılacak olan *druzhiniki*'lere toprakları o dağıtıyordu. Feodal toprak sahipleri sınıfı sür'atle güçleniyor ve gittikçe daha fazla sayıda köylüler feodal sömünü düzenine bağlanıyorlardı. On-Bir ve On-İkinci Yüzyıllarda *barşçina* denilen bir usul yaygınlaştı. Soyluların toprakları ya *barşçina* ya da *obrok* denilen sisteme göre işletiliyordu. *Barşçina* sisteminde bir kişi ya da aileye ait toprakların küçük bir parçası köylülere verilip onlar tarafından işletiliyor, geri kalan büyük kısmını ise, sahibi işletiyor ve toprağında gene aynı köylüleri çalıştırıyordu. Köylü kendine tanınan çok ufak toprak karşılığı asıl sahibine para ödemiyor, sahibinin öteki topraklarında çalışıyor ya da başka hizmetlerini görüyordu. Genellikle, köylü üç gün kendi toprağında, üç gün de soylunun toprağında çalışıyordu. *Obrok* bu borcun serflerce toprak sahibine parayla ödenmesi idi. Feodal devletin bütün yükünü taşıyan köylüydü (*smerd*).

(24) Rus tarihinin Rus Ortodoks Kilisesiyle olan bağlantısı ile ilgili olarak bak: Vasily Klyuchevsky, «St. Sergius: the Importance of His Life and Work», **Readings in Russian History**, op. cit., s. 153-164. Aynı yazı: ———, **Russian Review**, II (Ağustos 1913), s. 45-60. Moskova Üniversitesinde Rus tarihi Profesörü olan Vasili Klyuçevski'nin (1841-1911) Moskova Teoloji Akademisinde Aziz (Radonezh'li) Sergei hakkında yaptığı bu konuşmanın Rusça aslı: **Bogoslovskoi Vestnik**, C. IX (1892). Ayrıca: Nicolos Zernov, **St. Sergius, Builder of Russia**, London, Society for Promoting Christian Knowledge, 1935, özellikle s. 117-138, 140-144 ve 146-150.

(25) Akıllı ve çok kitap okuyan biri olduğundan kendine «zeki» anlamına gelen **mudriy** lâkabı takılmıştı. Rumcadan bir çok eser çevirtmiş, Kiev'de Aya Sofya Kilisesinde herkese açık bir kitaplık yaptırmıştı. Kurat, op. cit., s. 35.

Eski Rus devletinde şehirlerin çoğalması ve büyümesi feodal ekonominin gelişmesiyle ilgiliydi. Feodal kalelerin çatıları altında yeni yerleşmeler oluyor, el zanaatı üretimi ve ticaret merkezleri doğuyordu. On-Birinci ve On-İkinci Yüzyıllarda şehirde oturan el zanaatçıları büyük hüner sahibi olmuşlardı.

Feodalizm geliştikçe sınıf mücadelesi de daha keskinleşiyordu. Eski köy topluluklarının özgür insanların bağımlı köylüler durumuna getirilmeleri yığınların protestolarına yol açtı. 1029'de Suzdal'da bir *smerd* başkaldırması oldu. 1068'de Kiev'de, 1071'de de Rostov'daki büyük ayaklanmalarla sınıf mücadelesi daha da keskinleşti. Egemen feodal sınıf ve onu koruyan devlet kudreti halk isyanlarını bastırıyordu.

Aynı zamanda, feodalizmin hukuk sistemi de güçlendiriliyor, egemen sınıfın mülk ve kudreti korunuyordu. O zamanki Rus hukuku çok keskin bir sınıf mücadelesi açığa vurmaktadır. Feodal sistem geliştikçe, yeni kavramlara hukukî statüler tanınmaktaydı. 1113 Kiev isyanından sonra yapılan Vladimir Monomak Şartı (*Ustav Vladimira Monomakha*) ve On-İkinci ve On-Üçüncü Yüzyıllarda yapıлып Eklenmiş Kanun (*Prostrannaya Pravda*) adı verilen kanunlar feodal düzeni daha sağlamlaştıran kanunlar oldu.

Eski Rus devletinde kültür de gelişen feodaliteye paralel olarak ilerledi. Bu dönemin toplumsal düşüncesini yansıtan en büyük edebiyat yapıtı *Geçmiş Zamanların Kroniği* (*Povest vremennykh let*) adlı eser olup, Slâvların tarihin gelişmesi içinde birliği kavramını yansıtır. Kiev, Novgorod ve Polotsk'daki Aya Sofya katedralleri bu feodalizm düzeninin mimarlık alanındaki yapıtlarıdır.²⁶

Dokuzuncu ve On-İkinci Yüzyıllarda Kafkaslar'daki feodal gelişme de hızlı oldu. Demirin işlenmesi de dahil olmak üzere, birçok zanaat gelişti. Ticaret yolları üstünde olan Bakû, Kars ve Tiflis şehirleri meydana çıktı. Feodal aristokrasinin ekonomik ve siyasal durumu güçlendikçe, köylüler derebeylerine daha bağlı duruma geldiler. Kafkaslar Arap istilâsından Dokuzuncu Yüzyılın sonunda ve Onuncu Yüzyılın başlarında kurtarıldı. Bagradit Hanedanından Ermeni kralları Arap Halifesine karşı mücadeleye öncülük ettiler. Gürcistan, Kral Üçüncü Bagrat (975 - 1014) zamanında birleştirildiyse de, büyük derebeylerinin parçalayıcı etkileri

(26) Helen Gardner, *Art Through the Ages*, 3. B., New York, Harcourt, Brace and Co., 1948, s. 275 - 285.

sonunda bölündü. On-Birinci Yüzyılın ortasında Selçuk istilâsına uğradı. Ancak, Kral Dördüncü Dâvud (1089 - 1125) zamanında Gürcistan'da merkezî bir devlet otoritesi kurulabildi. Tiflis (1122) başta olmak üzere, bazı Gürcü kaleleri Selçuklulardan geri alındı. Tiflis başkent oldu. On-Birinci Yüzyılda Ermenistan'ın büyük bir kısmını Bizans ele geçirmişti. Daha sonra da Selçuk istilâsı oldu. Ermenistan, ancak, On-İkinci Yüzyılın sonunda tekrar birleşti ve bir büyük derebeyler devleti kurulmağa başladı. Azerbeycan Arap istilâsından Dokuzuncu Yüzyılın sonunda kurtuldu. Bu kurtuluşu küçük feodal devletlerin kurulması izledi. Bakû, Tebriz ve Derbent gibi önemli şehirler gelişmeğe başladı. On-Birinci Yüzyılın ortasında Azerbeycan da Selçuk istilâsına uğradı.

Arap Halifesinin Orta Asya'daki egemenliği ise, Dokuzuncu Yüzyılda sona erdi. Bu yüzyılın sonuna doğru kurulan Samanoğulları devleti (875 - 999) derebeylik sistemine dayanıyordu. Orta Asya'da bu dönemin tanınmış kişileri, bilindiği gibi, Buhara'da yaşamış olan İbni Sina (980 - 1037) ve *Şehname*'nin yazarı Firdevsi'ydi. Gelişen feodal ilişkiler Sağmanlı Devletinin çöküşünü hazırlamıştı. Onuncu Yüzyılda başka bir feodal devlet olan ve Orta Asya ile Kazakistan'ı içine alan Karahanlılar devleti kuruldu.

On-Birinci Yüzyılın ortalarında devlette bölünme eğilimleri başgösterdi. Topraklardan bir kısmı kendilerini Kiev'in egemenliğinden kurtardılar. Eski Rus devleti toprakları üstünde, böylelikle, yeni siyasal birimler meydana geldi. Bunlar da daha küçük birimlere ayrıldılar. Biribirinden ayrı feodalitelerde yeni merkezler, yeni şehirler doğuyordu. Ekilen topraklar büyütüldü; yeni tarım metodları kullanıldı. On-Birinci Yüzyılda 60, On-İkinci Yüzyılda 130'dan fazla yeni şehir ortaya çıktı. Feodal aristokrasinin kendi aralarında toprak, şehir, köylü ve zanaatkâr sahibi olabilmek için müthiş bir mücadele baş gösterdi.

Feodal dağınıklık döneminde prensler arasındaki ilişkileri düzenlemek için 1097'de Liubech'de hanedanın bütün üyeleri buluştu. Burada alınan kararlara göre, her prens kendine babasından kalan toprakları yönetecekti. Bu karar, zaten yürürlükte olan babadan oğula kalma ilkesinin (*otçina*) resmen kabulüydü. Kararlarda Kiev'in üstünlüğüne dair hiçbir kayda rastlanmıyor. Konferans içte barış ve dışa karşı savunmayı, Yaroslav'ın zamanında olduğu gibi en büyük kardeşe vermiyor, bu ödevi anlaşmayı kabul eden bütün prenslere tevdi ediyordu. Liubeck kararları önemli olmakla birlikte, pek uygulayan olmadı. 1113'de Sviatopolk'un ölümüyle

Kiev onun oğluna değil, başka bir prensin (Vsevolod) oğlu olan İkinci Vladimir Monomakh'a geçti.

Vladimir'in oğlu Mstislav'ın 1132'de ölümü sırasında Kiev yıkılmağa başlamıştı. Kiev'in üstünlüğüne en büyük darbeyi dıştan Rostov ve Suzdal Prensi Andrei Bogoliubski (hük. 1157 - 1174) vurdu. Orduları 1169'da Kiev'i aldı, halkı kılıçtan geçirdi, sağ kollarını köle olarak götürdü. Bogoliubski'nin kendi kuzeyde oturan ve başkenti Klyazma-üstünde-Vladimir'e taşındı. *Boyar*'ların 1174'de bir tertibi sonucu öldürüldü. Bu olay üzerine feodal sömürüye karşı bir halk isyanı başgösterdi. Onun yerine geçen Vsevolod Bolşoye Gnezde («Büyük Ağ», 1176-1212) toprakları daha büyüttüyse de, yeni feodal merkezler Vladimir-Suzdal'ı daha ufak parçalara böldü.

Novgorod-Pskov topraklarında *boyar*'lar feodal sömürüye karşı olan ayaklanmalardan kendi dükal bağımsızlıklarını garanti etmek için faydalanmak istediler. 1136'da Novgorod kendine özgü bir feodal cumhuriyet yapısına büründü. Baştaki yöneticinin yetkileri oldukça sınırlıydı. Toplum, aslında, *boyar* aristokrasisi yönetiyordu. Bu aristokrasi iradelerini, şehrin bütün reşit erkeklerinin katıldığı bir meclise (*veçe*) kabul ettiriyordu. *Veçe* memurlar (*posadniki*) ve yüzbaşılar ya da binbaşılar (*tysyatkiye*) sivil ve askerî otoriteleri temsil edecek kişileri seçiyor, savaş-barış konularını görüşüyordu. Novgorod'da feodal baskıya karşı 1136, 1207, 1228 - 1229 ve 1270 yıllarında köylüler ve zanaatkârlar isyanı oldu.

Galiçya-Volhinian topraklarında da *boyar*'lar büyük toprak sahibiydiler. Buradaki *veçe* de en zengin *boyar*'ların elindeydi. Daniil Galitski zamanında (hük. 1238 - 1264) en iyi dönemini yaşadıysa da, On-Dördüncü yüzyılda Litvanya ve Polonya'nın istilâsına uğradı.

Kiev kurulduğundanberi ve özellikle On-Birinci Yüzyılda Yaroslav zamanında ve On-İkinci Yüzyılda Vladimir Monomakh yönetiminde, Rus şehirleri içinde önder durumdaydı. Rus Kilisesinin merkezi oradaydı. Doğu ve Bizans ile yaptığı ticaretin zayıflaması, halkın dış saldırılara hedef olması ve içte prensler arasındaki çatışmaların sürüp gitmesi Kiev'i kuvvetten düşürüyordu. Kiev On-İkinci Yüzyılda üstünlüğünü kaybetti. Eski Rus burjuva tarihçilerinden Prof. Vasili O. Klyuçevski²⁷ bu değişikliği şu üç

(27) Vasili O. Kliuchevski, *A History of Russia*, çev. C. J. Hogarth, C. I, New York, E. P. Dutton, 1911, s. 182-202.

nedene bağlıyor: Kiev'de sınıf farkları, prensler arasındaki tükenmez çekişmeler ve Rus kavmine Polovtzi'lerin²⁸ stepten saldırısı. Bogoliubski'nin Kiev'i yıkması ve bu şehri aldıktan sonra da merkezi Vladimir'de tutması eski başkentini önemini kaybettiğini gösteriyordu. Kiev Rusyasından bir göç başladı. Bir kol batıya, —Dinyester, Vistül, Galiçya ve Polonya'ya— yol aldı; öteki de Ugra, Oka ve Volga ırmakları yönüne aktı.

Bu durumda Rusya'nın güneyinde yaşayan halk, tüm olarak ortadan kalkmamak için, daha çok kuzeye kaçmağa başladı. Bu kaçış Mısır'ı terkeden Yahudilerin hep birlikte göçleri gibi bir anda olmadı; uzun bir süreye yayılan bir göç şeklindeydi. 1300'de Metropolit Maxim Kilisesinin merkezini Rostov-Suzdal'da Vladimir'e taşıdı. Güney-batıdaki Rus şehirleri zamanla Litvanya Büyük Dükalığının birer parçası oldular. Litvanya da On-Dördüncü Yüzyılda Polonya Krallığına bağlandı. Bu topraklar Kuzey-Doğuda daha sonra oluşmakta olan Moskova devletinin büyümesinde bir rol oynamadılar.

Görüldüğü gibi, Kiev'in yerini, On-İkinci Yüzyılda hâlâ küçük bir şehir olan Moskova almadı. Devletin başkenti Vladimir oldu. Andrei'nin 1174'de boyar'ların pususuna düşürülerek öldürülmesi sonucu *boyar* aristokrasisinin egemenliği, *veçe*'lerin etkilerinin azalması ve köleliğin artması göze çarpmaktadır.

Moğol istilâsı başladığı zaman durum buydu.

V. TOPLUMSAL PİRAMİT

Rus devletinin kuruluşu sırasında toplum piramidinin²⁹ başında Prens (Rusça *Kniaz*, *Knez*; İskandinav ve Germen dillerinde *Konungr* ya da *Konung*) vardı. En yüksek otorite büyük Kiev

(28) «Polovtzi» deyimini «Kıpçak» karşılığında kullanılmıştır. «Kıpçak» adı Rus **Kronikler**'inde geçmediği gibi, Bizans kaynaklarında da zikredilmez. Bunun yerine eski Rus Kronikler'inde «Kuman» deyimini kullanılmaktadır. A. Y. Yakubovskiy, **Altınordu ve İnhitacı**, çev. Hasan Eren, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955, s. 3.

(29) Kiev Rusyası döneminin ekonomik ve toplumsal ilişkilerinin saptanmasında tarihçilere yardımcı olan ana kaynak **Russkaya Pravda** (Rus Gerçeği) adlı belgelerdir. Bu belgeler biri uzun, biri kısa olmak üzere iki çeşittir. Uzunların en eskisine On-Üçüncü Yüzyılın sonunda, kısaların en eskisine de On-Beşinci Yüzyılın sonunda rastlanır. Bu belgeler, bir zamanlar, 1019-1954 yıllarında Kiev Büyük Düklüğü yapmış

Prensini. ³⁰ Kiev'de oturan Rus *Knez*'lerine, bir süre, «Kagan» dendiği de vâkidir. İlk *Knez*'ler askerî birer başbuğ sayılıyorsa da, şehirlerin çoğalması ve büyümesiyle egemenlik çevreleri genişledi ve yetkileri arttı. Hıristiyanlığın kabulünden sonra, *Knez* Kilisesi de bir destek buldu. Genellikle kanun çıkartıyor, adalet işlerine bakıyor, vergi topluyor ve ceza veriyordu. Yargılama görevini yaparken her iki yanı da dinler, geleneklere ve mantığına göre bir karar verirdi. Cezalar para ödeme (*viri*) biçiminde olurdu. «Bu, açıkca zenginlerin ve güçlülerin hukukuydu.» ³¹ İflâs eden köle gibi satılıyor, para cezasını ödemeyen hırsız asılıyordu.

İlk Kiev *Knez*'lerinin görevlerini Bizans İmparatoru (ve tarihçisi) Konstantin ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Kasım ayında nehirler donduğu zaman, egemenliği altındaki toprakların hücre köşelerine kadar gider ve vergi toplardı; gidemediği yerlere de temsilcilerini yollardı. Alınan vergi çoğu kez kürk, balmumu, bal ve köle biçiminde olurdu. Nisanda buzlar çözülünce de, Dinyeper yoluyla Kiev'e varılırdı. Bundan sonra da, Konstantinopol ile ticaret için hazırlık başlardı.

Bütün bu yetkilerine rağmen, *Knez* mutlak bir yönetici değildi. Reşit erkek yurttaşların meclisi olan *veçe*'ler *Knez*'in egemenliğini sınırlayan kurumlardı. Kiev *Knez*'i «Velikii Knez» (Büyük Prens) lâkabını taşıyor ve *Knez*'lerin en büyüğü sayılıyordu. Kiev (ve sonra Vladimir) Büyük *Knez*'leri lâkaplarını korumuşlarsa da, derebeyliğin güçlenmesiyle merkez-kaç kuvvetler bağımsız olmuştu. Yukarıda değinildiği gibi, 1097'de Liubeck'de *Knez*'ler Kongresi toplanmış ve herkesin kendi *demesne*'sine sahip olması kararı alınmıştı. *Knez*'ler, yalnız, Peçenekler gibi yabancıların süvari akınlarına karşı koymak ya da sınıf mücadelesi keskinleştiği zaman bir araya geliyorlardı.

Knez'ler Onuncu Yüzyıldan itibaren büyük toprak sahibi olmağa başladılar. Gerek Rus toplumunun kendi iç dinamizmi, gerekse Kumanların güney steplerinde görünmeleriyle ticaret yolla-

olan Yaroslav'ın resmî kanunları olduğu sanılıyorsa da, bu görüş bugün kabul edilmemektedir. Bunlar yalnız Yaroslav değil, onu izleyen yöneticilerin de resmen kabul ettikleri kanunlar, ya da hiç bir resmî yanı olmayan özel kanun toplama ve derlemeleri olarak bilinir. Florinsky, *op. cit.*, s. 33.

(30) Y. Zubritski, V. Kerov ve Mitropolski, **İlkel Toplum, Köleci Toplum, Feodal Toplum**, çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1968, s. 178-181.

(31) Bernard Pares, **A History of Russia**, London, Methuen, 1962, s. 49.

rının kapanması *Knez*'lerin gelirlerini azalttığından, toprak sahibi olma yoluyla gelir temini önem kazanmağa başladı. Bu ekonomik unsur prensin toprağa yerleşmesine yol açtığından, bir sonucu da prensin transfer edilememesi ve *veçe*'nin etkisinin azalması oldu.

Knez'in etrafında onun danışmanı, koruyucusu ve temsilcileri durumunda olan, ayrıcalıklı bir silâhlı grub vardı. Bunlara *druzhina* (*drujina*) denirdi. *Knez* yakın arkadaşları ve maiyetini bunlardan seçerdi; yetkilerini ilk yıllarda bu gruba dayanarak kullanmıştı. *Druzhina*'ların çoğunluğu, -eğer 862'de Rurik'in Rusya'ya gelişi doğruysa- aslında Vareg'di. Görevleri *Knez*'e askerî, ticarî, idarî ve adlî olmak üzere, bir takım faaliyetlerinde yardımcı olmak, ona hizmet etmektir. Zamanla, *druzhina* hem Slâv sosyeteşi, hem de Polonyalı ve Litvanyalı aristokratların yukarı kesimini meydana getirmeğe başladı. *Druzhina* ilk biçimiyle var olduğu günlerde bu grubun üyeleri gelir bakımından *Knez*'lere bağlıydılar. Bazen, doğrudan doğruya ondan maaş alırlar, bazen de *Knez* tarafından onun temsilcisi olarak ülkenin herhangi bir köşesine yollanırlar, gelirlerini de armağan, vergi ve ceza yollarıyla oradan sağlardı. Bu ikinci usûl «besleme» anlamına gelen *kormleniye* deyimiyile bilinirdi. Zamanla, *druzhina* da, *Knez*'ler gibi, toprak sahibi olmağa ve gelirlerini o yoldan elde etmeğe baktılar. Böylece, *Knez*'in çevresinde toplanmış bir soylular grubu olan *druzhina* yurdu gelir kaynağı olarak bölgelere ayırmış olup, devlet kudretini *Knez*'le birlikte ellerinde bulundururdu.

Knez'in diğer merkezlere yolladığı temsilcilerine *possadnik* (vali) denirdi. *Kronikler*'e göre, Rurik, Oleg ve Vladimir çevrelerindeki kişileri büyük şehirlere temsilci olarak yollarlardı. Bunlardan Vladimir on-iki oğlunun herbirini Rusya'nın dört-bir köşesine *possadnik* olarak göndermişti. Vladimir'in bu siyasetinin önemli bir sonucu hanedanın bütün ülkeye yayılması ve ilerde ortaya Rurik'in ahfadından olduğunu iddia edebilecek kişilerin çıkmasıydı. Böylece, yeni devletin siyasal bütünlüğü tehlikeye düşmüş oluyor, derebeylik akımları güç kazanıyor, ailenin en yaşlı üyesi Kiev'de oturdukça, Kiev Büyük *Knez*liğinin üstünlüğü sürebiliyorsa da, onun ölümüyle şehirleri ve çeşitli birimleri bir arada tutan zayıf halkalar kopmağa yüz tutuyordu. 900-1100 tarihlerinde eski Rusya'da feodalizm gelişiyor ve kök salıyor, *druzhina* da toprak sahibi olmağa başlıyordu. Toplumsal ilişkilere feodalizmin egemen olmasıyla, egemen sınıf eski klân törelerini yeni sınıf ihtiyaçlarına uydurmak ve kendi çıkarları uğruna kullanmak için çaba harcamaktaydı. Bunun açık bir örneği *Knez*

Yaroslav Vladimiroviç'in feodal hukuk ilişkilerini kodifiye eden ve *Yaroslav Kanunları* diye bilinen Rus kanunlarıdır.

Soylu sınıf yalnız *Knez ve druzhina*'dan bileşik değildi. Toprak sahibi *boyar*'lar da bunlardan sayılabilir. *Boyar*'ların kendi içinde de tekrar bir sınıflama vardı. Devlet hizmetinin yüksek kademelerinde görevli olanlar bunlardan seçiliyordu. Bunlar *boyar дума'sı* (meclisi) denen bir kurul da meydana getirmişlerdi. Bu kurula *Knez* başkanlık ederdi. *Duma*'nın resmî bir yasası ya da belirli bir üyeliği yoktu. Egemen sınıfın en güvenilir ve en etken kişilerini içine alırdı. *Knez* de *Duma*'ya arasıra danışma ihtiyacını duymaktaydı.

Boyar'lar hem prensin çevresinde bulunan ve bir kısmı yabancı asıllı olan soylu kişilerdi, hem de taşrada her bölgenin kendi toplumsal evrimi sonunda ortaya çıkmış paralı sınıftı. Böylece, *zemstvo*'yu meydana getiren *boyar*'larla prensin çevresindeki *boyar*'lar başka, başka gruplardı. Prensın çevresi dışında da *boyar*'ların varlığından şüphe edilmez. Örneğin 1018'de Polonyalı Boleslav ve Svyatopolk'a yenilen Yaroslav, Novgorod'a geçip oradan bir yabancı ülkeye kaçmayı tasarlarken, Novgorodlular karşı koyma mücadelesinde kullanılmak üzere halktan para toplanınca her *boyar*'dan da 18 *grivna* istenmişti.³² O zaman, Prense Novgorod'un bu kararını kabul ettiren, *druzhina* değil, *boyar*'lar da dahil olmak üzere, o şehrin halkıydı. *Boyar* sınıf kesimine Kiev'de de rastlanmaktadır. Taşrada *boyar*'ların kudreti toprak sahibi oluşlarından geliyordu.

Boyar'ların ve diğer egemen grupların altında tüccarlar, zanaatkârlar, köylüler ve nihayet köleler vardı. On-Birinci ve On-İkinci Yüzyıllarda siyasal bakımdan etken olan unsur tarımsal topluluklar değil, şehirlerdi. Şehirde oturanların seslerini duyurdukları kuruluş ise, *veçe*'lerdi (*veşçet* : Rusça «konuşmak»). *Veçe*'ler şehrin erkek nüfusunun meclisiydi. Bu meclislerde usul meseleleri saptanmamıştı; oy verme koşulları belirli değildi. Bunlar şehirlerin erkin erkeklerinin hepsinin katılabileceği toplantılar olduğu için temsilî meclisler değildi. Kararlar oybirliği ile alınır, görüş farkları çoğu kez yumruk ve sopayla çözüme bağlanırdı. Toplantılar mücadeleli geçer, kan bile aktığı olurdu. *Veçe*'yi *Knez* ve yüksek rütbeli bir yönetici olduğu kadar, herhangi bir yurttaş da toplantıya çağarabilirdi. *Knez* tabanın desteğine ihtiyaç duyduğu zaman *veçe*'nin kararına önem verirdi. *Veçe*'nin bazı *Knez*'leri yö-

(32) Grekov, *op. cit.*, s. 164-165.

neticilikten uzaklaştırdığı da olurdu. Tüccarlar *veçe* yoluyla siyasal olayları etkilemeğe çalışırlardı. *Veçe*'lerin yeni *knez* seçtikleri vâki olduğu gibi, *knez*'lerle, ödeyecekleri vergi de dahil olmak üzere, *Knez*'lerin yetkilerini sınırlayan anlaşmalar da yaparlardı. *Veçe* hemen ortadan kalkmadı; On-Dördüncü Yüzyıla kadar sürdü. On-İkinci Yüzyılın ikinci yarısının olayları ve Tatar (Mogol) işgâli *veçe*'yi yıkan darbeler oldu.

Köylülerin ise, vergi ödedikleri ve orduda asker oldukları anlaşılmaktadır. Askerlik yapmadıkları zamanlar ya kendi ufak topraklarında, ya da *knez* ve *boyar*'lara âit topraklarda çalışırlardı. Feodalizmin gelişmesiyle *boyar*'lar ve Kilise küçük çiftçilerin mülküne el atmağa başladı. Bunun sonucu olarak da özgür köylülerin sayısı azalıyordu. Köylü sınıfı, düştüğü bu durumdan ötürü, kendine «prensın öksüzleri» (*gosudaveri siroti*) adını vermişti.

Toplumsal piramidin en alt kesiminde köleler vardı. Bu sınıfa, köle doğanlar, yabancı kavimlerden tutsak olarak alınanlar, toprağını kaybeden eski özgür köylüler ve iflâs edenler dâhildi. Rus tüccarları köleleri canlı eşya gibi alıp satarlardı. Önceleri yerli halktan bir kısmı Bizans'a ve İslâm ülkelerine köle olarak satılmış, Rusya'da feodalizmin gelişmesiyle tarım işçisi olarak daha fazla kullanılmağa başlanmışlardı.

Ne var ki, eski Rus toplumunda köle sınıfı ve komşu sınıf kesimleri bir genelleştirmeye izin vermeyecek kadar kendi içinde değişiktir. *Çelyad*, *zakupi*, *smerd*, *izgoi* ve *kholopi* gibi deyimlerle her zaman aynı şey ve her zaman köle kastedilmemiştir.³³ *Çelyad* deyimiyile efendisi için çalışan insanlar ifade edilmektedir. Bu deyim Kronik'lerde ve bugüne kadar kalan özel ve hukukî belgelerde geçmektedir. Kanunlarda *çelyad* deyiminin kullanıldığı yerlerde bir kez bile *kholopi* deyimini kullanılmamaktadır. Zaten anlaşıldığına göre, birkaç türlü *kholopi* olup, bu deyim de her zaman köle ile eş anlamda değildir.

Yukarda da sözü edildiği gibi, son bulgular Kiev Rus devletinin, öteki bazı Orta Çağ devletleri gibi, köleci toplum aşamasını atladığını göstermektedir.³⁴ Aslında, köleliğin şu ya da bu biçimde var olmadığı bir toplum göstermek belki de imkânsızdır. Yalnız, köle, efendinin sahibi olduğu bir mülk gibidir. Üretim aracı onun değildir. Efendisinin araçlarıyla efendisi için çalışır. Devle-

(33) *Ibid.*, s. 206 - 342.

(34) *Ibid.*, s. 224.

te karşı sorumlulukları yoktur. Öte yandan, serfin kendi kişisel emeğine dayanarak edindiği kendine âit mülkü vardır. Devlete karşı da birtakım sorumlulukları vardır. Şüphe yok ki, kölelik insanın insan tarafından sömürüsünün en eski biçimidir. Tutsakların köleleştirildiği ve emek gücü olarak kullanıldığı bilinmektedir. Fakat toplumsal ilişkileri inceleyen bir tarihçi köleliğin yalnız varlığını saptayıp bunu açıklamakla yetinemez. Kölenin o ülkenin ekonomisinde oynadığı rolü de belirtmesi gerekir. Örneğin, Roma'daki kölelerle «barbar» toplumlardaki köleler arasında önemli ayrılıklar vardı. Roma'da köle üretimin esasını meydana getiriyordu. Slâvlar, Almanlar, İberyalılar ve Ermeniler arasında ise, kölenin genellikle böyle bir rolü olmadı, çünkü bu toplumlar üretimde ana rolün, köylünün önce özgür, sonra da bağımlı duruma düşen emeğine verildiği başka bir tarihsel gelişim geçirdiler. Eski zamanlarla karşılaştırılınca, bu durum insanlık tarihinde önemli bir sıçramaydı. Aynı biçimde, eski Rus toplumunu tetkik edenler Rus halk ve devletinin kurulup geliştiği dönemlerin özelliklerini dikkate almak zorundadırlar.

Bazı Rus kaynakları beş *grivne* (yâni basit bir köle fiyatı) olarak gösterilen *ryadoviçi'nin* başkası için bir anlaşmayla (*ryad*) çalıştığını da kaydetmektedir.³⁵ Bu yüzden, *ryadovişi* sınıf kesiminin durumu kesin olarak bilinmemekle birlikte, en aşağı sınıftan olup çok güç bir hayat sürmek zorunda kalışı On-Bir ve On-İkinci ve özellikle 1113 hareketlerine katılmalarına yol açmıştır. *Zakup* ise, derebeyine bağlı olup, bu bağlılığı bir anlaşma ve efendinin para ödemesiyle saptanan, bu paranın geri ödenmesiyle özgürlüğünü geri alabilecek bir kişidir. Yâni, *zakup* durumu belirli bir süre için geçerli olacaktır. Efendi *zakup*'tan her türlü iş yapmasını isteyebilir. *Roleini zakup* efendinin çiftliğinde görevli olan işçidir. *Zakup* sınıf kesiminin en çok bu türünün kalabalık olduğu mahkeme olaylarından anlaşılmaktadır. *Monomakh Kanunları'nda* da en çok yeri bunlar kaplıyorlar. *Zakup* efendinin toprağını efendinin pulluğuyla işler, efendinin atlarını kullanarak tırmıklardı. Ayrıca, kendine efendisi tarafından bir toprak parçası verilir, orada da çalışırdı. Demek ki, *zakup* da üretim araçlarına sahip olmayan ve ekonomik ihtiyaçlardan ötürü büyük toprak ağalarına bağımlı olarak çalışma zorunda kalan biriydi. *Smerdler'e* gelince, özgür ya da serf niteliğinde olan *smerd'ler* Kiev Rus devletinin ana üretici gücüydü. İlerde Rus toplumunun bir çok sınıflarının fışkırdığı en kala-

(35) *Ibid.*, s. 252.

balık sınıfı. Egemen sınıfların ortaya çıkmasıyla, *smerd*'ler kendilerini toplumsal yapının en altında buldular. Feodal ilişkilerin zafere ulaşmasıyla *smerd*'lerin hayatında büyük değişiklikler oldu. Bu değişikliklerin en önemlisi *smerd*'lerin bağımlı ve bağımsız olarak ikiye ayrılmasıydı. Kilisenin, soylu kişilerin ve toprak ağalarının hizmetinde çalışan *izgoi*'ler de toprağa ve sahiplerine bağlı olarak yaşarlar, toprakla birlikte başkasına satılabiliyorlardı. Bir toprak ağasının zenginliği, başka ögeler yanında, sahibi olduğu *izgoi*'lerin sayısıyla da belirlenirdi.

SONUÇ :

Önce, Rus devletinin kaynağını Normanlara bağlayan teori bu devletin kuruluşunda İskandinav rolünün büyük önemi olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşe göre, Slâvlar yalnız bir «ham madde» olarak işe yaramış, bütün siyasal ve kültürel unsuru Normanlar vermiştir. İki-yüz yıldır yapılan araştırmalar ve Sovyet bilim adamlarının ortaya çıkardığı arkeoloji, antropoloji ve filoloji alanındaki bulgular Rus kültürü üstündeki Norman etkisinin hiç de necek kadar az olduğunu ve Bizans ile steplerin Doğulu kavimleri başta olmak üzere, eski Rus toplumlarının bir süredir biçimlenmekte olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Gene de Rus tarihinde bir «Rurik Hanedanı»ndan söz edilir ve 1917 Ekim Devrimine kadar ki Rus devletinin tarihi Rurik ve Romanov'lar olmak üzere, iki hanedana ayrılabilir. Birincisinin 862'de Rurik ile başladığı kabul edilecek olursa, 1598'de İvan *Grozni*'nin (Müthiş) oğlu Çar Fyodor'la son bulduğu söylenebilir. İkincisi 1613'de Mihail ile başlayıp 1917'de İkinci Nikola'nın tahttan inmesine kadar sürer.

İkinci olarak, Rus toplumu, bütün öteki toplumlar gibi, üretim biçimine dayanan belirli aşamalardan geçmiştir. Bu «genel» gelişme kuralı Rusya'daki «özel» koşullar içinde de açıkça görülmektedir. Buna rağmen, Batılı yazarların araştırmalarında bu aşamaları küçümseme eğilimi açık bir biçimde görülmektedir. Öte yandan, eski Rus toplumunun köleci düzeni atlamış olması bu genel kuralın bozulduğuna bir kanıt değildir.